

7. Покровский А. В школе и дома : Методич. пособие для обуч. игре на блокфлейте. – М.: Совет. композитор, 1985.

8. Пушечников И. Школа игры на блокфлейте. – М.: Музыка, 1987.

9. Старинная музыка для блокфлейты / Сост. О.Худяков. – М.: Музыка, 1984.

10. Юрисалу Х. 24 урока на блокфлейте: Упраж. и пояснения для начинающих. – Л.: Советский композитор, 1985.

АЛЕКСИНА І.А.,
кандыдат мастацтвазнаўства,
старшы выкладчык Беларускага дзяржаўнага універсітэта культуры

ТЭАТРАЛЬНЫ ФАЛЬКЛОР БЕЛАРУСАЎ ЗАХОДНЯГА ПААЗЕР'Я

Сёння сустрэць тэатральны фальклор у школе – надзвычайная з'ява. Тым больш прыемна, што на Паазер'і некалькі год працуюць дзве школы (№ 5 у г. Наваполацку і Палатоўская СШ Полацкага раёна), дзе тэатральны фальклор выкладаецца як **спецыяльны** вучэбны прадмет. Яшчэ больш радасна, што зместам навучання па ўзгаданаму школьнаму прадмету з'яўляецца **мясцовыя** формы тэатральнага фальклору. Аўтар спадзяецца, што матэрыялы, якія прапануюцца ў гэтым артыкуле маюць канкрэтны адрас і будуць абавязкова запатрабаванымі.

Тэатральны фальклор Заходняга Паазер'я (Падзвін'я), у склад якога ўваходзяць тэрыторыі шасці сучасных раёнаў Віцебскай вобласці (Докшыцкі, Пастаўскі, Глыбоцкі, Шаркаўшчынскі, Браслаўскі і Міёрскі), хоць і пазначаны самабытнасцю і разнастайнасцю, цесна звязаны са святочна-абрадавай і пазаабрадавай традыцыяй, але ў сучасным этнатэатразнаўстве застаецца мала вывучаным¹.

¹ Часткова праблема асвятлялася ў дысертацыі аўтара артыкула. Гл.: Алексіна І.А. Тэатральная культура беларусаў Заходняга Паазер'я: спадчына і сучаснасць. / Дыс. ... канд. мастацтвазнаўства. – Мн.: Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы, НАН Беларусі, 2000. – 138с. – С. 30-59.

Фарміраванне і развіццё тэатральнага фальклору беларусаў Заходняга Падзвіння адбывалася на памежжы з Латвіяй і Літвой, ва ўмовах адсутнасці ўздзеяння значных па эканоміка-культурным узроўні гарадоў, пад уплывам пераважна аграрнага роду заняткаў і местачкова-хутарскога ладу жыцця. У запісах тэатральнага фальклору знайшлі адбітак і рэлігійныя светапогляды творцаў з народа, і супрацьстаянне польскай і беларускай культур у 20 – 30-я гг. XX стагоддзя.

У своеасаблівых умовах ізаляванасці ад цывілізацыі тут нарадзіліся і сфарміраваліся унікальныя творчыя традыцыі фальклорнай драматычнай творчасці, якія ляжалі ў аснове стварэння батлейкавага тэатра Патупчыка і дзейнасці Першай беларускай тэатральнай трупы І.Ц.Буйніцкага. Відаць, тэа ж умовы ізаляванасці спрыялі таму, што цікавейшыя прыклады святкаванняў карнавальнага тыпу: калядныя «Тры каралі», велікоднае лалоўніцтва, ігрышчы «Яшчар» і «Жаніцьба Цярэшкі», шматлікія ўзоры перамяжвання жыцця, абраду і тэатра (так званая «пара-тэатральная культура») захаваліся тут да канца 1-ай паловы мінулага стагоддзя.

Як вядома, на тэрыторыі Беларусі, як і ў большасці ўсходнеславянскіх краін, элементы пераўвасаблення, якое дасягаецца з дапамогай масак, грыву, пераапрачання, пластыкі, мовы і пераўвасаблення па прынцыпу дапушчэння (перайменавання), пры наяўнасці ўнутранай лініі дзеяння, як і цыклічнасць прыроды, цесна звязаны з слярным культам (нараджэнне – росквіт – смерць) і выяўляюцца ў сямейна-абрадавай творчасці (радзіны – вяселле – пахаванне). Аднак часцей элементы тэатралізацыі сустракаюцца ў кульмінацыйных моманты веснавога, летняга, восеньскага і зімовага сонцастаяння, на якіх практычна трымаецца каляндарна-абрадавая традыцыя ўсходнеславянскага свету.

На жаль, памеры невялікага артыкула не дазваляюць нам раскрыць усё багацце і разнастайнасць тэатральнага фальклору жыхароў Заходняга Паазер'я. Таму спынімся на найбольш яркіх прыкладах цікавейшых і адметных з'яў тэатральнага фальклору: на вядомых нам вары-

янтах святкавання самага «тэатральнага» свята земляробчага календара беларусаў – Каляд. Свята было прымеркавана да дня «адраджэння» сонца, якое паварочвала да лета, несла цяпло і дала новыя спадзяванні на гадавы дабрабыт і дастатак у гаспадарцы (перыяд святкавання Каляд у гэтай мясцовасці {пазней Ражство Хрыстова} – з 24 снежня па 6 студзеня па старым стылі).

Пачнём з апісання тэатралізаванага абраду калядавання, якое бытвала ў вёскі Германавічы Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці (1). Тут назіраецца значны ўплыў каталіцкага веравызнання на творчасць народа, што прывяло да трансфармацыі рэлігійнага абраду з адпаведнымі яму дзеючымі асобамі ў своеасаблівае тэатралізаванае відовішча, якое спалучала ў сабе як рытуальную, практычную, так і эстэтычную функцыі. Калядны абход у гэтай мясцовасці аддалена нагадвае фальклорныя паказы «жывой батлейкі». Тут бралі ўдзел, на першы погляд, несумяшчальныя дзеючыя асобы, не характэрныя для іншых рэгіёнаў Беларусі. Гэта – Анёл, ролю якога іграла дзяўчынка, падобная на яго (паводле ўяўлення абарыгенаў). Яе апраналі ў белую вопратку, прымацоўвалі крылы з гафрыраванай паперы, на галаву надзявалі «карону». Другая асоба – Чорт, на ролю якога падбіралі найбольш рухавага, гарэзлівага хлопца, апраналі яго ў перавернуты кажух, выпэцквалі сажай твар так, каб немагчыма было пазнаць. Наступны персанаж калядавання – Божая маці з «немаўляткам» на руках, якое сімвалізавала Ісуса Хрыста. Дарэчы, апошнія дзеючыя асобы гурта не сустракаюцца больш ні ў якіх мясцовасцях рэгіёна. Завяршалі гэту «працэсію» Кароль, якога апраналі адпаведным чынам, «па-каралеўску» (ролю выконваў мужчына сярэдніх гадоў), і Калядны дзед (яго інфарматарка называе «Дзедам-Марозам»).

Выканаўца ролі Дзеда-Мароза (семіётыка вобраза і функцыі якога, на нашу думку, пераклікаюцца з вобразам Каляднага Дзеда ў іншых рэгіёнах Беларусі) імкнуўся дасягнуць знешняга падабенства шляхам пераапраанання і выкарыстання элементаў маскавання, а таксама пабудаванай лініі паводзін. Зааморфныя пераапраананні, нават «ў

Казу», для гэтага гурта не характэрны. Затое тут быў такі адметны персанаж, як Каляда, «прыбраная ў саломку». Пры такім складзе гурта, як ні парадаксальна, спецыяльных песень (нават каталіцкага зместу) – не спявалі. Звышзадача абыходу аднавяскоўцаў заключалася, відаць, у тым, каб павітаць гаспадароў і іх сем’і, павіншаваць са святам нараджэння Хрыста, праявіць формулай пажадання здароў’я і дабрабыту. Тут назіраецца наяўнасць імправізацыйнай асновы каляднага вандравання, у сувязі з якой ад удзельнікаў патрабавалася не толькі добрае веданне жыцця аднавяскоўцаў і іх спадзяванняў, але і вымагала значнай вынаходлівасці, артыстычнасці, мастацкага валодання трапным словам. Усё гэта, а таксама відовішчнасць паказу і выкарыстанне багатых мастацкіх сродкаў набліжае ўзгаданы прыклад калядавання да паказу «жывой батлейкі» (2).

Не менш цікавы характар мае калядаванне ў іншых мясцовасцях вывучаемага рэгіёна. Напрыклад, жыхарамі в.Баяры Дзісенскага павета (сучасны Шаркаўшчынскі раён) выкарыстоўваліся не толькі абходы пешшу, але і аб’езды аднавяскоўцаў і жыхароў суседніх вёсак на вазках (падводах). Тут удзельнікі каляднага відовішча карысталіся двума ці трыма святочна ўбранымі падводамі, на якія з жартамі, спевамі і музыкай ехалі дзеючыя асобы імправізаванага спектакля (3). Тутэйшаму карнавалізаванаму поезду характэрна больш багатая палітра (у параўнанні з вышэйапісаным прыкладам каляднага вандравання) выяўленчых і выканаўчых сродкаў. У імправізаваных пастаноўках тут бяруць удзел Казёл, Чорт, Баба-яга, Жорау, Цыган і цяжарная Цыганка. На жаль, дакладнага тэксту гэтай своеасаблівай «батлейкі», не захавалася. Згодна сведчанням інфарматаркі, кожны персанаж меў сваю, дастаткова прадуманую і пабудаваную як знешнюю, так і ўнутраную лінію дзеяння і паводзін (4).

Згодна ўсталяванай шматвяковай традыцыі, у гэтым гурце галоўную ролю выконваў Казёл. Надоўга запамінаўся глядачам і Чорт, які трымаў у руках вілы ці

чаплялу («для таго, каб усколваць грэшныя душы і кідаць іх у пекла»). Апошні, як і Баба-яга, з'яўляўся ўвасабленнем непрывабнага, непрыгожага. Чым актыўней паводзілі сябе гэтыя персанажы ў час паказу, тым больш было падстаў на працягу года пужаць імі непаслухмяных і лянівых дзяцей.

Акрамя пераапанутых, у гурце былі музыкі і выканаўцы песень, якія актыўна ўключаліся ў дыялог (песенны, музычны, ігры) з удзельнікамі і глядачамі. Напрыканцы калядавання Цыган прасіў для сваёй жонкі і «будучага дзіцяці» грошай, іншага дабра ці аўса для коней. Вобразы «цыганоў» іх паводзіны, пластыку, гаворку ўдзельнікі калядавання бралі з рэальнага жыцця, (непадалёку ад Баяр вельмі часта спыняўся цыганскі табар). Таму арганізатару ўсёй гэтай «камедыі» і шматгадоваму выканаўцу ролі Цыгана Юстыну Лагуну было дзе і за кім паназіраць і пераўтварыць свае назіранні ў цікавы мастацкі вобраз. Заўважым, што інфарматарка Г.А.Хаданёнак называе такія паказы «яселкай» і сведчыць аб каларытнасці і запамінальнасці гэтых калядных вобразаў, што дае падставу гаварыць аб памежжы і перамежаванасці каталіцкага абраду з фальклорнай драматычнай творчасцю.

Тэатралізаваныя паказы з удзелам «цыган» ладзілі не толькі дарослыя, але і дзіцячыя гурты. Прыклад калядавання дзіцячым «цыганскім» гуртом запісаны даследчыцай А.Р.Котавай у в.Вайнюнцы на Браслаўшчыне (5) на другі дзень каталіцкага свята «Тшы крулі» («Тры каралі»), якое атрымала назву ў гонар трох каралёў, якія згодна біблейскаму паданню, ішлі на святло Віфліемскай зоркі, каб пакланіцца нованароджанаму Ісусу Хрысту. Такі прыклад калядавання быў характэрны для населеных пунктаў Заходняга Паазер'я, дзе пераважную большасць насельніцтва складалі каталікі, якія не калядавалі з 25 снежня.

7 студзеня дзеці, як хлопчыкі, так і дзяўчынкі, апанутыя ў дарослае адзенне, прадстаўлялі «цыган».Выканаўцы імкнуліся не толькі да вонкавага падабенства, яко-

га дасягалі з дапамогай пераапраанання, выкарыстання натуральнага грыму (сажа, буракі) і рэквізіту (маністы, хусткі, бразготкі), але і сваімі паводзінамі, спевамі, танцамі, «варажбой», імкнуліся як мага лепш, найбольш характэрна паказаць пластыкай і мовай уяўляемыя вобразы. Дзеці заходзілі ў хату са спевамі: «Я цыганка маладая, / Я цыганка не прастая, / Умею варажыць, / Умею сказаць, што дзе ляжыць». У час варажбы ўжываліся і імправізацыі, і жарты, раскрывалася багацце гульнявой прыроды вясковых дзяцей (6).

Дастаткова своеасаблівыя элементы пераўвасаблення, дакладней пераапраанання, выкарыстоўвалі калядоўшчыкі з г.п.Друі Браслаўскага павета (7). Інфарматар Б.В.Саруль сведчыць аб цесным перапляценні рэлігійнай і прадстаўленча-пацяшальнай асновы ў калядаванні. У гурце брала ўдзел не толькі моладзь, але і мужчыны старэйшага ўзросту. Побач са спевамі рэлігійных песень адбываліся «паказальныя выступленні» Казы, Каня і што зусім унікальна – Каровы. Іх ладзілі больш маладыя і здольныя да гэтай справы хлопцы. Спектаклі суправаджаліся музыкай, якую ігралі гарманіст, балалаечнік, цымбаліст і кларнеціст.

Каб падкрэсліць адметнасць святочнай падзеі, некаторыя ўдзельнікі (акрамя пераапраанутых), «каб было мадней», ахіналіся белымі пошцілкамі ці каляровымі коўдрамі. За спевы, якія выконвала старэйшая група мужчын, іх частавалі гарэлкай, кілішак якой дзеля пацехі падносилі і «жывёле». Часцей перападала Каню (хутчэй за ўсё па прычыне большай здольнасці выканаўцы даць цікавыя паказы ў гульнявой, дзейснай форме): ён падскокваў, брыкаўся, танцаваў, катаў на сваіх плячах дзяцей. Заўважым, што ў іншых месцах Беларусі разам з Канём у калядным гурце былі Дзед або Цыган – гаспадары «жывёлы». Але ў дадзеным выпадку персанаж выступае як самастойная дзеючая асоба.

Не менш рэдкім калядным пераапраананнем, якое сустракаецца на тэрыторыі Шаркаўшчынскага раёна і не характэрна для іншых рэгіёнаў Беларусі, з'яўляецца Воўк. Найбольш цікавым па змесце і тэатральнасці можна на-

зваць калядаванне з Ваўком у в.Бяльдзюгі, якое занатавана ад В.Ф. Плоскай (8). Тут, як і па ўсім Заходнім Падзвінні, абрад адбываецца ў першы вечар свята. Удзельнічаюць у ім хлопцы і дзяўчаты, як жанатая, так і нежанатая моладзь. Знешняе падабенства з прадстаўляемымі персанажамі дасягаецца дзякуючы спецыяльна падрыхтаваным маскам Казы, Жорава, Ваўка. Акрамя іх, у гурце былі Пачынальнік са «звяздой», Падхватнікі і Музыкі. У час спеваў спецыяльных калядных песень і тэатралізаванага відовішча, Воўк незаўважна для прысутных імкнуўся выкрасці дачку гаспадара хаты, калі тая ўжо дасягнула шлюбнага ўзросту. Пры гэтым ля хаты, у якую завіталі калядоўшчыкі, збіралася вясковая моладзь, якая ўважліва сачыла за дзеяннямі Ваўка. Бывала, што сярод іх знаходзіўся і выбраннік дзяўчыны. Калі Ваўку ўдавалася здзейсніць «кражу», выбраннік дзяўчыны павінен быў знайсці яе, «выкупіць» і вярнуць бацькам. Калі «злодзей» пападаўся хлопцам з дзяўчынай, тыя павінны былі яго біць і праганяць са словамі: «Ідзі ў лес, воўк, з нашай дзярэўні, у нас і хлопцаў хапае!». Сімвалічна праганялі яго і пасля выкупу «выкрадзенай».

Прысутнасць Ваўка і яго паводзіны вымагалі ад іншых удзельнікаў калядавання максімальнага выяўлення сваіх творчых здольнасцей. Выканаўца ролі Ваўка павінен таксама валодаць шэрагам творчых даных, быць імправізатарам, каб да апошняй хвіліны не паказаць сапраўдных намераў і так пабудоваць уласную лінію дзеяння, каб унесці ў добравядомую мясцовую традыцыю момант нечаканасці. Безумоўна, што дзеянні Ваўка і гледачоў, якія прымаюць актыўны ўдзел («кража», «сховішча», «выкуп», «выгнанне»), мелі ў большасці сваёй тэатралізаваны, гульнявы характар. Таму на ролю выбіралі хлопца, які адпавядаў вышэйапісаным патрабаванням. Сама прысутнасць гэтага каляднага персанажа ўносіла ў віншавальна-велічальную атмасферу прадстаўлення драматычны канфлікт. Прысутнасць гледачоў, якія суправаджалі калядоўшчыкаў ад хаты да хаты, пільна сачылі за развіццём падзей і актыўна ўдзельнічалі ў асоб-

ных эпізодах дзеяння, таксама ўносіла ў каляднае вандраванне тэатралізавана-відовішчны характар.

Яшчэ адзін цікавы і не сустракаемы на тэрыторыі Цэнтральнай і Ўсходняй Беларусі тып калядавання – «Хаджэнне трох каралёў». Найбольш цікавыя варыянты гэтага звычайу зафіксаваны на Пастаўшчыне і, часткова, на Браслаўшчыне, дзе, акрамя Каралёў, у гурце ўдзельнічалі і іншыя персанажы: Анёл, Чорт, Пастушкі. Напрыклад, у в.Лынтупы (9) збіралася 6 – 7 хлопцаў, якія бралі дазвол на хаджэнне па сваёй парафіі і рыхтаваліся да абходу вёсак. Прынцып пераапраанання быў наступным. На галаве кожнага Караля была высокая бліскучая шапка, падобная на шалом. Вопратка – вышываная, упрыгожаная накшталт адзення ксяндзоў («комжы»). У руках яны трымалі доўгія, апрацаваныя палкі, якія нагадвалі посахі. На вяршыні шаломаў і посахаў замацоўваліся выразаныя і размаляваныя фігуркі каралёў. Паводзіны Каралёў, Анёла і Пастушкоў былі прадыктаваны каталіцкімі канонамі, хоць ад іх і патрабаваліся знешнія даныя, валоданне голасам і пластыкай. Жывінку ўносіў Чорт, для выканання ролі якога выбіралі найбольш жвавага, артыстычнага хлопца. Яго апрааналі ў чорнае адзенне ці вывернуты кажух, вымазвалі твар сажай, прычаплялі рогі, бараду, хвост, у які з мэтай абароны ад дзяцей тыкалі шпількі. Ён паводзіў сябе адпаведна вобразу: палохаў дзяцей, заігрываў з гаспадынямі, «спакушаў» іх.

Заўважым, што апісаныя варыянты калядавання належаць беларусам праваслаўнага і каталіцкага веравызнання, а ў вёсках, дзе пераважную колькасць насельніцтва складалі стараверы [Шэрагі (Міёршчына), Варонка (Шаркаўшчынскі раён), Адамава, Кірыліна (Браслаўшчына) і інш.] традыцыі калядаваць не было.

Такім чынам, прыведзеныя ў артыкуле прыклады калядавання даюць падставу сцвярджаць наяўнасць цікавых і ўнікальных формаў калядных святкаванняў карнавальнага тыпу (паратэатральнай культуры) беларусаў і дазваляюць уздымаць пытанне аб неабходнасці далейшага навуковага збору, вывучэння і захавання (не толькі ў аўтэнтычным, але і ў апрацаваным, сцэнізаваным выглядзе)

фальклорнай творчасці жыхароў як усіх рэгіёнаў нашай краіны, так і Заходняга Паазер'я. Асабліва актуальнай праблема збору, вывучэння і захавання тэатральнага фальклору карэннага насельніцтва Беларусі застаецца і таму, што сапраўдных носыбітаў і знаўцаў тэатральна-фальклорнай традыцыі застаюцца лічаныя адзінкі, колькасць якіх год ад году скарачаецца. Зразумела, агульнай сярэдняй школе ў такой справе належыць ці не першае месца.

СПАСЫЛКІ І КАМЕНТАРЫ:

1. Запісана І.А.Алекснінай у 1997 г. у в.Германавічы Шаркаўшчынскага раёна ад А.Б.Аляхновіч (1920 г.н.).

2. Запісана А.Р.Котавай у 1997 г. у в.Вайнюнцы Браслаўскага раёна ад Т.А.Крывель (1923 г.н.), Г.І.Крывель (1921 г.н., в.Заборнікі) і А.І.Кулікоўскага (1921 г.н., в.Мурмішкі Браслаўскага раёна).

3. Запісана І.А.Алекснінай у 1997 г. у в.Баяры Шаркаўшчынскага раёна ад Г.У. Хаданёнак (1925 г.н.).

4. Запісана І.А.Алекснінай у 1997 г. у в.Баяры Шаркаўшчынскага раёна ад Г.У. Хаданёнак (1925 г.н.).

5. Запісана А.Р.Котавай у 1997 г. у в.Вайнюнцы Браслаўскага раёна ад Т.А.Крывель (1923 г.н.), Г.І.Крывель (1921 г.н., в.Заборнікі) і А.І.Кулікоўскага (1921 г.н., в.Мурмішкі Браслаўскага раёна).

6. Запісана А.Р.Котавай у 1997 г. у в. Вайнюнцы Браслаўскага раёна ад Т.А.Крывель (1923 г.н.), Г.І.Крывель (1921 г.н., в. Заборнікі) і А.І.Кулікоўскага (1921 г.н., в. Мурмішкі Браслаўскага раёна).

7. Запісана А.Р. Котавай у 1998 г. у г.п. Друя Браслаўскага раёна ад Б.В.Саруль (1922 г.н., в. Мацюкі).

8. Запісана І.А.Алекснінай у 1997 г. у в. Бяльдзюгі Шаркаўшчынскага раёна ад В.Ф. Плоскай (1931 г.н.) па ўспамінах яе маці.

9. Запісана Т. Гарошка ў 1992 г. у г.п. Лынтупы, у в. Сакуны і Васіліны Пастаўскага раёна ад Г.А.Собаль (1914 г.н., в. Заброддзе), К.М.Вароўка (1916 г.н., в. Заброддзе), Г.У.-Грынько (1916 г.н., в. Камаі), Г.Б.Пяткевіч (1914 г.н., в.Сакуны), А.В.Гутар (в. Шыркі), Г.П.Танана (г.п. Паставы).